

**TISZTELETKÖTET
DR. GÁL ANDRÁS GEOGRÁFUS
60. SZÜLETÉSNAPJÁRA**

Szerkesztette:

Dr. Kókai Sándor – Dr. Boros László

Nyíregyháza-Szerencs,
2015.

Tiszteletkötet
Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára

Kiadó: a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium és a
Nyíregyházi Főiskola Turizmus- és Földrajztudományi Intézete

Felelős kiadó:
Dr. habil Kókai Sándor egyetemi magántanár, intézetigazgató

Műszaki szerkesztő:
Tóth Zoltán intézeti informatikus

ISBN 978-615-5097-99-7

Készítette: Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Kft.
Felelős vezető: Ifj. Kapusi József ügyvezető igazgató

Tartalom

NYÍRI TIBOR: Dr. Gál András PhD pályájának kezdete: Azok a csodálatos évek	7
DR. TAKÁCS PÉTER: Gál András Igazgató Úr 60 éve	17
Képek az iskola életéből.....	35
DR. FRISNYÁK SÁNDOR: Dr. Gál András tájtörténeti kutatómunkája.....	49
ÁRGAY ZOLTÁN – DR. BARÁZ CSABA – DR. KISS GÁBOR: A kaptárkövek védté nyilvánításának természetvédelmi szakmai szempontjai	53
DR. AUBERT ANTAL – PAPP JÚLIA: A szociálgeográfiai alapfunkciók „vándorlása” egy nemzetiségi aprófalú életében (a letelepedéstől napjainkig). 73	
DR. BECSEI JÓZSEF: Az alföldi tanyarendszer.....	83
DR. BELUSZKY PÁL: A Kárpát-medence népeinek geopolitikai helyzete a dualizmus korában (részlet).....	105
DR. BOROS LÁSZLÓ: Adatok a Bodrogköz 18-20. századi agrárföldrajzához. 129	
DR. CSIHÁK GYÖRGY: A végzet lánzsája	147
DR. CSORBA CSABA: A Hernád-völgy (örökségturisztika: múlt, jelen, jövő). 151	
DR. CSORBA PÉTER: Az új nemzeti atlasz tájfldrajzi fejezetének műhelymunkái	159
DR. CSÜLLÖG GÁBOR – DR. HORVÁTH GERGELY: A Balkán történeti társzerkezetének hatása a térség etnikai folyamataira	171
DR. DOBÁNY ZOLTÁN: Kereskedelem és közlekedés a 18-19. századi Taktaközben.....	181
FEHÉR JÓZSEF: Kazinczy színe előtt	193
DR. FRISNYÁK SÁNDOR: Adalékok Abaújszántó történeti földrajzához	205
DR. GÁBRIS GYULA: Előzetes jelentés a Taktaköz kialakulásáról	235
DR. GÖÖZ LAJOS: 100 éve született Balogh Jenő, a magyar geotermika egyik meghatározó személyisége	245
DR. GULYÁS LÁSZLÓ: Egy földrajzi-gazdasági-stratégiai alapú revíziós tervezet: Gömbös Gyula 1934. évi elképzelése.....	249

AZ ERDÉLYI TERÜLETI AUTONÓMIÁK MÚLTJA ÉS JELENLEGI FÖLDRAJZI LEHETŐSÉGEI

Dr. Kocsis Károly

Földünk szinte mindegyik országának társadalmát jelentős, egyes esetekben fokozódó etnikai-nyelvi tarkaság jellemzi, mely különösen igaz Romániára és az 1920 óta hozzá tartozó Erdélyre. Világjelenségként megállapítható, hogy a II. világháború emlékeinek tompulása, majd a volt szocialista szövetségi államok széthullása következtében az 1960-as évektől kezdve az államokon belüli etnikai konfliktusok száma és intenzitása megnőtt. Az esetek többségében megfigyelhető volt, hogy a konfliktusok háttérében a kisebbségek kollektív (autonómiát is magában foglaló) jogainak merev elutasítása és ennek eredményeként a kisebbségek elszakadási törekvései álltak. A hajdani Jugoszlávia és Szovjetunió területén az 1990-es években lezajlott belső háborúkat követően az ilyen jellegű konfliktusok többségét már békés úton, tárgyalásokkal próbálták rendezni, sőt egyes, korábban erősen központosított nyugati nemzetállamok esetében megfigyelhető volt a decentralizáció, a regionális önkormányzatiság felé való elmozdulás is (BENEDIKTER, T. 2009). A szilárd demokratikus hagyományokkal rendelkező, területi, kulturális heterogenitását (f)elismerő, a Balkán és a volt Szovjetunió egyes területein fellángoló konfliktusokat elkerülni kívánó államok közül, hosszú előzmények után elsősorban Olaszország, Spanyolország, Belgium és az Egyesült Királyság törekedett a területi hatalommegosztás különböző formáit elmélyíteni, melyek közül a szövetségi és társult államisági rendszer mellett az autonómia a leggyakoribb.

„A területi autonómia egy földrajzilag meghatározott térség, mely az adott ország egyéb területi egységeitől eltér és különleges, törvényhozó illetve szabályozó (közigazgatási) hatalommal felruházott státussal rendelkezik (ACKRÉN, A. 2009).” A múltban az autonómia ilyen formáját az elszakadás felé tett első lépésnek, a létező államok felbomlasztása eszközének tekintették (PAN, C.–PFEIL, B. S. 2003). Ma már a pozitív nemzetközi tapasztalatok alapján úgy véljük, hogy a területi autonómia a kisebbségvédelem legfejlettebb eszköze és a kisebbségek belső önrendelkezésének legmodernebb formája, mely az adott állam (annak államalkotó nemzete) és a nemzeti kisebbségek közötti kompromisszumnak tekinthető, mely biztosítja a kisebbségek számára az alapvető emberi jogok közé tartozó autonómiát, az államnak pedig területi integritásának megőrzését, határainak sérthetetlenségét.

Az erdélyi területi autonómiák múltja

A 895 – 1918 közötti időszak

Erdélyt, illetve hazánkat a Kárpát-medencét az európai területi autonómiák bölcsőjének is nevezhetjük, ahol egyes régiók és etnikumok a középkortól a 19. század derekáig széles körű autonómiával rendelkeztek.

A magyar államiség első évezrede alatt a regionális területi autonómia különböző fokozatait gyakran testesítette meg a Kárpátok láncai által körülrzárt Erdély (Erdélyország, Erdőelve), elsősorban az (Esztergom, Buda, Visegrád, Székesfehérvár közötti) állami magterülettől való nagy távolsága és sajátos földrajzi helyzete miatt. A magyar királynak a 11. századtól mercurius princepsnek, majd vajdának nevezett képviselője a középkor folyamán olyan mértékben biztosított a tartománynak regionális területi autonómiát, amilyen mértékben változott a központi hatalom ereje. Mohács (1526) után az Erdélyi vajdaság, a kettős királyválasztás eredményeként a Szapolyai János (korábban vajda, immár I. János király) uralta keleti Magyar Királyság törzsterületévé vált. Később, a speyeri szerződés (1570) értelmében (elvileg a Magyar Királyság elidegeníthetetlen részeként) már „csak” fejedelemségként biztosította a következő évszázadban a független magyar államiség eszméjének továbbélését. Az 1541-től oszmán vazallusnak számító magyar államalakulat az Oszmán Birodalmon belül rendkívül széles regionális területi autonómiával, többnyire alig korlátozott szuverenitással rendelkezett. Ez a viszonylagos önállósága szűnt meg a török kiűzését követően. Az I. Lipót császár által 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinum következtében Erdély a magyar korona országaként és magyar közjogi státussal ugyan, de önálló államiséggel (fejedelemségként, 1765-től nagyfejedelemségként) vált a Habsburg Birodalom részévé, örökös tartományává. Erdély és Magyarország törvényi újraegyesítésére ezt követően először az 1848. évi VII. tc., majd az osztrák-magyar kiegyezést követő, 1868. évi XLIII. tc. értelmében került sor, mely utóbbi eredményeként – az egységes magyar nemzetállam célkitűzéseinek megfelelően – véglegesen felszámolták Erdélynek még a középkori magyar államon belül is élvezett viszonylagos területi önállóságát.

A középkorban uralkodóink számos, birtokaikon letelepített etnikai közösségnek, társadalmi csoportnak adtak katonai szolgálataik fejében kollektív, a közösség egészére és egy adott területre érvényes, olykor több évszázadon át élvezett, önkormányzati jogokat. Ezen kiváltságok többsége megfelelt a mai értelemben vett etnikai alapú területi autonómiáknak. Ilyen privilégiumokat tartalmazó, Európában is elsőnek számító okirat II. András királyunk 1224-ben kiadott oklevele (Andreanum) volt, mely az erdélyi *szászok*nak területi alapú kollektív jogokat biztosított (ÉRSZEGI G. 2004). A szászoknak nevezett, kezdetben a Rajna, Mosel és Luxemburg vidékéről, a 12.

század második felétől betelepített német ajkú telepesek Szeben székhelyű autonóm területe Dél-Erdélyben, a Szászváros és Barót közötti területen jött létre. A reguláris, nehézfegyverzetű bizánci hadsereg támadásai által veszélyeztetett dél-erdélyi határ védelme érdekében betelepített „szász” népesség a 12–14. században fokozatosan költözött az onnét lépcsőzetesen, a Keleti-Kárpátok övezetébe áttelepített, könnyűlovas székely határőr népesség helyére. A területi autonómiára jellemző jogokon kívül a szászok nagyobb települései vásártartási és árumegállítási jogot is kaptak, mely a 14. századtól rohamos urbanizációt eredményezett településterületeiken. Az erdélyi szász autonómia 1486-ban vált területileg teljessé, amikor Hunyadi Mátyás az Andreanumban foglalt kiváltságait, a szebeni szék joghatóságát az egész erdélyi szász etnikai területre (Királyföld, Beszterce- és Brassó-vidéke) kiterjesztette, létrehozva ezzel a „szász univerzitás” (Universitas Saxonum) nevű autonóm területi egységet (MÜLLER, G. E. 1928, HANZÓ L. 1941). A reformáció idejétől, környezetüktől (evangélikus) felekezetükben is elkülönülő szászok területi autonómiája ideiglenesen II. József és a Bach-korszak idején (1785–1791 ill. 1852–1860), véglegesen az 1876. évi országos közigazgatási reform (XXXIII. tc.) során szűnt meg.

A fentiekben említett erdélyi szászok betelepítése és az ottani határőr *székelyek* migrációja, későbbi autonóm területeik, a majdani Székelyföld kialakulása a 12–13. században egymással szoros kölcsönhatásban alakult. A honfoglalás óta hazánkban katonai feladatokat ellátó székelység bihari csoportjait a 11. században telepítették át Erdély déli részére, melyet a beköltöző szászok miatt a 12–13. században fokozatosan kellett elhagynia, hogy a keleti határ védőjeként végleges hazára leljen a Keleti-Kárpátokban. Új lakóhelyükön a 14–15. században (a szászokhoz, kunokhoz, jászokhoz hasonlóan) autonóm bírósági, közigazgatási, katonai hatáskörű területi egységeket (törvényhatóságokat), ún. székeket hoztak létre, melyek közül legrégebbinek a Telegdiszék (későbbi Udvarhelyszék), legújabbnak a Sepsí-, Kézdi-, Orbai- és Aranyosszék számított (SZÁDECZKY KARDOSS L. 1927, ENDES M. 1935). A székely katonatársadalom kiváltságos helyzete a 16. századig maradt érintetlen, melynek helyreállítására – súlyos konfliktusok után – a székelyek haderejére rászoruló erdélyi fejedelmek 1601 után számos kísérletet tettek (Egyed Á. 2006). A székely területi autonómiát (csakúgy mint minden más hasonló helyzetű közigazgatási egységet) közel fél évezredes fennállás után a modern, központosított magyar nemzetállamot megvalósítani kívánó, 1876. évi „megyereform” (XXXIII. tc.) szüntette meg és olvasztotta be az újonnan létrehozott Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyébe.

Erdély lakóinak túlnyomó többségétől (ortodox) felekezetében és (újlatin) nyelvében is elkülönülő *románok* (oláhok, vlachok, rumének) bevándorlása a tatárjárás után, főként a 14. századtól vált jelentőssé a Magyar Királyság

területére (különösen a Déli-Kárpátokban, Máramarosban és az Erdélyi-középhegységben) (FEKETE NAGY A. – MAKKAI L. 1941). A 14–15. században a Fogarasföldön, Máramarosban, Hátszeg-vidéken és a Szörénységben kenézek, krajnikok, bojárok, vajdák vezetésével már etnikai alapúnak is mondható, bizonyos fokú területi önkormányzattal is rendelkeztek. Ez a román autonómia azonban vezetőik nemessé válásával, elmagyarosodásával a későbbiekben elsorvadt és nem emelkedett arra a szintre mint a szászoké, vagy székelyeké (FEKETE NAGY A. – MAKKAI L. 1941). Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a Szatmár és Belső-Szolnok megyék közé ékelődő, katonai szolgálatot teljesítő, több mint 90%-ban román népességű Kővár-vidék autonómiája, közigazgatási különállása a 14. századtól egészen 1876-ig megmaradt (SZENTGYÖRGYI M. 1972). A románok körében a 19. században – a szerbektől és szlovákoktól eltérően – nem vált ismerté etnikai területükhöz igazított területi autonómia koncepció. Politikai emancipációs küzdelmeik keretén belül alapvetően a 17. század derekától már általuk többségében (1850-ben 59,5%-ban) lakott Erdély autonómiájához ragaszkodtak csupán (Mester M. 1936). Az országgyűlés nemzetiségi képviselői 1867. február 11-én olyan törvényjavaslatot alkottak meg, mely hazánkban hat politikai nemzetet (magyar, román, szerb, szlovák, orosz /ruszin/, német) ismert el és – számos egyéb követelés mellett – igényt tartott volna a megyék, választókerületek határainak az etnikai viszonyokhoz való hozzáigazítására („kikerekítésére”) (KEMÉNY G. G. 1952). Ez utóbbi az ország peremterületein egymáshoz illeszkedő, nemzetiségi többségű autonóm területek halmazát hozta volna létre.

Az osztrák–magyar kiegyezést (1867) követően, az 1868. évi XLIV. tc. (A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában), a világ első nemzetiségi törvénye tulajdonképpen „kompromisszum volt az elvi liberalizmus, a nemzeti autonómiák rendszerét meghonosítani akaró nemzetiségi programok és az egységes magyar jellegű nemzetállamot követelők tábora között.” (SZÁSZ Z. 1988). Az 1848–49-es magyar kormányhoz (alapvetően Kossuth Lajoshoz) hasonlóan, a francia államnemzeti eszmét követve a törvény Magyarországon csak egy és oszthatatlan magyar (politikai) nemzet létét ismerte el, függetlenül állampolgárai nemzetiségi, nyelvi kötődésétől (KATUS L. 1993, 2002). Ennek megfelelően az Osztrák–Magyar Monarchián belül területi autonómiával rendelkező magyar állam (a horvát-szlavón önkormányzatiságtól eltekintve) határozottan visszautasította kisebbségeinek etnikai alapú területi autonómia követéseit, melyben elszakadásuk első lépcsőjét, az ország területi integritásának legfőbb veszélyforrását látta.

Az 1918 és 1945 közötti időszak

Az I. világháborút követően, az ország román, szerb és cseh megszállása, a katonai, politikai, gazdasági káosz idején a nemzetiségek különböző képviselői,

csoportosulásai egymás után mondták ki a Magyarországtól való elszakadást. Erdély esetében: románok 1918. december 1-én (Gyulafehérvár), erdélyi szászok 1919. január 8-án (Medgyes). Az „öszirózsás forradalom” (1918. október 25–31.) eredményeként hatalomra került Károlyi Mihály kormánya (főként a Jászi Oszkár tárcanélküli miniszter által létrehozott Nemzetiségi Minisztérium) történelmileg túl későn, kétségbeesett kísérletet tett az ország területi integritásának megőrzése érdekében hazánk etnikai-területi alapú federalizálására (kantonizálására–helvetizálására), a nemzetiségekkel való kiegyezésre. A románokkal való 1918. november 12–14-i aradi tárgyalások során Jászi Oszkár Erdély autonómiáját, autonóm erdélyi kantonok (4 román, egy székely, egy szász kanton és Kolozsvár multietnikus városi kanton) létrehozását javasolta (SZARKA L. 1990, 2008).

A Tanácsköztársaság bukása után (1919.08.01.), nem csupán Erdély, hanem az ország szinte teljes területének katonai megszállását követően a *trianoni békediktátum* 1920.06.04-én nemzetközi jogilag szentesítette a már 1918 végén bomlásnak indult, történelmi magyar államterület felosztását. Ennek eredményeként az ország közel 283 ezer km²-nyi területének 67,1%-át, magyar anyanyelvű népességének 33%-át csatolták a szomszéd államokhoz (LŐKKÖS J. 2000).

A háborúból vesztesként kikerülő Magyarország új határainak, különösen a magyar–román határ kijelölésénél a nyelvhatárok semmiféle szerepet nem játszottak. Az etnikai önrendelkezési elv is csak olyan mértékben volt fontos a döntéshozók szempontjából, hogy lehetőleg minél kevesebb nem magyar (ez esetben román) maradjon magyar fennhatóság alatt és a Kárpát-medencei románok, szlovákok, és délszlávok túlnyomó része Románia, Csehszlovákia és az S–H–S Királyság határai közé kerüljön. Ezen elveken túl a szomszédos államok gazdasági, katonai érdekei határozták meg az új magyar határvonal kijelölését. Ezen szempontoknak a trianoni békediktátum során való érvényesítése (3,3 millió magyar anyanyelvű és lakóhelyének /többek között a Székelyföld, a Pozsonytól Szabadkáig 10–60 km szélességben húzódó, szinte homogén magyar etnikai terület elcsatolása) eredményeként született meg a jelen témánk szempontjából 1920 után fontos szerepet játszó *erdélyi* és tágabb értelemben *Kárpát-medencei „magyar kérdés”*.

A magyar revizionizmussal szemben 1920–21-ben a „kisantant” nevű szövetségbe tömörült utódállamok (pl. Románia) első alkotmányaikban egy és oszthatatlan nemzetállamoknak nyilvánították magukat és a soknemzetiségű országaik széthullásától való félelmükben a kisebbségek mindenféle kollektív jogainak érvényesítését (elsősorban az etnikai alapú területi autonómiára vonatkozókat) megtagadták. Központosító, etnikailag homogenizáló, asszimilációs politikájuk eredményeként nemhogy „helvetizálták” (etnikai alapú kantonokba, autonóm régiókba szervezték) volna olykor etnikai mozaiknak tekinthető országrészeket, hanem hozzáláttak a (többnyire magyar) múltból örökölt közigazgatási területi struktúra (tartomány, megye, járás határok) olyan

átalakításához, hogy a „megbízhatatlan” etnikai kisebbségek (főként a magyarok) az új közigazgatási egységekben mindenhol (vagy minél több helyen) kerüljenek kisebbségbe (ha lehet úgy, hogy még a hivatalos nyelvhasználati joghoz szükséges 20%-os arányt se érik el). Ilyen, etnikailag manipulatív (a magyar etnikai településterületeket közigazgatásilag szétziláló) terület felosztási reform lépett életbe Romániában 1925-ben, majd 1938-ban (MOLNÁR J. 1992).

Az elcsatolt, határvidéki magyar etnikai területek sorsának rendezését Magyarország és az utódállamok magyar kisebbségeinek vezetői alapvetően a területi revízióban (Magyarországhoz való visszacsatolásban), az államhatárok megváltoztatásában remélték, de a két világháború közötti időszakban magyar részről felmerültek az etnikai alapú (magyar) erdélyi területi autonómiára vonatkozó tervek is (BÁRDI N. 2004).

A II. világháború során, Franciaország német elfoglalása, Besszarábia szovjet birtokbavétele (1940.06.28.) után stratégiai meggyengült **Románia** és az 1938-1939. évi területi revíziók miatt erősebbé vált Magyarország között, az **erdélyi kérdés** miatt háborús konfliktus alakult ki. A sikertelen szörényvári (Turnu Severini) tárgyalások (1940.08.16–24.) után, a magyar-román háború elkerülése érdekében a náci Németország és Olaszország felajánlotta a döntőbíráskodást, melyet a román, majd a magyar fél is elfogadott (RÓNAI A. 1937). A **második bécsi döntés** (1940.08.30.) értelmében Románia az általa 1918–19-ben elfoglalt területek közül 43.104 km²-nyi területet („Észak-Erdély”) adott vissza Magyarországnak (THIRRING L. 1940). Erdély megosztása eredményeként a magyar fél 2,6 millió lakost (csaknem 1,3 millió nem magyart) kapott, míg a román fél 3,3 millió lakost (közülük 1,1 millió nem román) tarthatott meg. Az 1941-es (1930-as) népszámlálás szerint a magyarok és románok aránya a következőképpen alakult: Észak-Erdélyben 52,1% (42,1%) magyar, 41,5% (48,7%) román anyanyelvű; Dél-Erdélyben 68,3% (64,3%) román, 10,9% (14%) magyar etnikumú (VARGA E. Á. 1992).

Az 1945 és 1989 közötti időszak

A II. világháború végén, a frontátvonulásokat követő hatalomváltások után az 1938–1941 közötti területi revíziók érvényüket veszítették, melyet magyar vonatkozásban az **1947. február 10-i párizsi békeszerződés** szentesített. Az 1920-ban kijelölt magyar-román államhatárt visszaállították, majd a szovjet politikai zsarolás tárgyává tett, 1944. november 12/14. és 1945. március 9/13. között szovjet ellenőrzés alá helyezett Észak-Erdélyben is helyreállt a román közigazgatás. A sajátos állampolitikai vákuumban lévő, magyar igazgatás alatt már nem, román igazgatás alatt még nem álló Észak-Erdélyben a magyar lakosság a szovjet fennhatóság négy hónapja alatt jelentős lépéseket tudott tenni a még ma is csak remélt nemzeti önkormányzatiság felé (MOLNÁR G. 1992). A román közigazgatás Észak-Erdélybe való visszatérését Sztálin a kommunista

Petru Groza miniszterelnökké történt 1945. március 6-i kinevezése után engedélyezte.

A hatalomváltásokkal összefüggésben hatalmas méretű kényszmigrációk zajlottak le. Az evakuálás, elmenekülés és vérbosszú által megtizedelt német és magyar lakosságot Csehszlovákiában, Jugoszláviában és Romániában háborús bűnbaknak, kollektív háborús bűnösnek, a megszállók kiszolgálóinak tekintették, és azonnal megindult teljes, illetve részleges eltávolításuk (elűzésük, deportálásuk) főként a stratégiai jelentőségű határvidékekről (KOC SIS K. 1992). A "kedvező" történelmi pillanatot kihasználva azonnal megindult a németek, magyarok helyére az adott ország államalkotó nemzetei tagjainak (pl. románok, szlovákok, ukránok, szerbek, montenegróiak) – főként az agrárreformok kereteibe ágyazott – szervezett betelepítése, mely a (főként határvidéki és városi) népesség etnikai összetételének alapos átformálását, nemzeti-szociális célokat szolgált, és a jövőbeni esetleges újabb magyar területi revíziós követeléseket kívánta lehetetlenné tenni. Az általános kisebbségellenes légkör és az "anyaországok" etnikai koncentrációs, homogenizációs törekvései következtében fokozódott a kisebbségeknek a nemzetállamaikba való migrációja, mely minden országban az államalkotó nemzet arányának tetemes növekedését, a korábban szinte homogén magyar népességű határvidéki területeken – a román, szlovák, ukrán, szerb kolonizáció révén – jelentős etnikai "felhígulást", az őshonos és jövevény lakosság tömeges keveredését, így az interetnikus feszültségek növekedését eredményezte. A kényszmigrációk ellenére a Magyarországgal szomszédos országok területén 1945 után is még körülbelül 3 millió fős, fele részben határvidéken élő magyar kisebbség maradt, akiknek településterülete vegyesebbé vált ugyan, de elvileg továbbra is lehetővé tette az etnikai alapú területi autonómia esetleges megvalósítását.

A Szovjetunió befolyása (többnyire katonai ellenőrzése) alá került Kárpát-medence országai (Ausztriát kivéve) 1945 és 1948 között szovjet típusú kommunista államigazgatási rendszerek épültek ki, melyek a későbbi évtizedekben is (az egyébként is kisebbségellenes közhangulatban) lehetetlenné tették az etnikai alapú, tényleges területi önrendelkezés megvalósítását.

A Kárpát-medencében etnikai alapú területi autonómia a 20. század második felében, csupán egy rövid időre (1952–1960/68 között), Románia közepén jött létre. Szovjetunió (pontosabban Sztálin) amit az általa bekebelezett Kárpátalján nem valósított meg és Csehszlovákiától sem várt el, azt 1952-ben megkövetelte (a nem szláv és vele 1941–44 között hadban állt) Romániától: a magyar területi autonómia megvalósítását (BOTTONI, S. 2008). Az **1952. szeptember 24-én** elfogadott új román alkotmány **Magyar Autonóm Tartomány** (MAT) néven (szovjet utasításra, kényszerűségből) hozta létre ezt a 13.550 km² kiterjedésű, Marosvásárhely székhelyű, 10 rajonból álló, 731 ezer (77%-ban magyar) lakosságú közigazgatási egységet. A MAT létrehozásáról formailag a 331/1952.IX.21-es törvényerejű rendelet gondoskodott. A tartomány

lakosságának nemzetiségi megoszlása az 1956. február 21-i népszámlálás szerint: 731.387 összes lakos, 565.510 magyar (77,3%), 146.830 (20,1%) román, 11.108 (1,5%) cigány. A tartomány területe a történelmi Székelyföld (Aranyosszék nélküli) magyarlakta részein kívül kiterjedt (gazdasági és közlekedés okok miatt) román többségű tájakra is (pl. Maroshévíz és Szászrégen közötti Maros-völgy, Görgény-vidék). A MAT ugyan magában foglalt 565 ezer magyart, de határain kívül rekedt az erdélyi magyarok 63,7%-a (közel egymillió fő), akiknek kisebbségi jogai (a MAT létre való hivatkozással) egyre inkább sérültek, nyelvhasználatuk egyre jobban visszaszorult. A szovjet nyomás Sztálin halálát (1953) követő csökkenése, a levert 1956-os magyar forradalommal és szabadságharcral kapcsolatos erdélyi magyar szimpátia, feléledő, határon átvélő magyar nemzeti szolidaritás miatt a román kommunista nemzetállam egyre inkább fokozta a magyarokra nehezedő politikai nyomást és korlátozta a MAT jogkörét. **1960.** december 24-én a tartomány átszervezése (és átnevezése: **Maros-Magyar Autonóm Tartomány**) során, gazdasági okokra hivatkozva Brassó tartományhoz csatolták a háromszéki magyar rajonokat, ugyanakkor ide kapcsolták a Marosvásárhely vonzáskörzetébe tartozó, román többségű Marosludas és Dicsőszentmárton rajonokat (ELEKES T. 2011). A román nemzetállam az átszervezéssel nem csupán a tartomány területét és nemzetiségi összetételét alakította át a magyarok számára rendkívül hátrányos módon, hanem felgyorsította a „kulturális üvegházként” működő magyar területi autonómia intézményes háttérének elsorvasztását is (BOTTONI, S. 2008). Az 1960 végi átszervezés miatt változó területű tartományban a magyarok aránya az 1956. és 1966. évi népszámlálások között 77,3%-ról 60,2%-ra csökkent (a románoké 20,1%-ról 36,8%-ra nőtt). Az egyre inkább leplezetlenebbé vált román nemzetépítő, etnikai homogenizációs politika egyik állomásaként a formálissá vált (sokak szerint egyébként is csak nemzetiségpolitikai kirakatnak, magyar gettónak tekintett) autonóm tartományt a megerrendszer visszaállító törvény, **1968.** december 19-i elfogadásával **szüntették meg.**

Az 1989 utáni időszak

Európa volt szocialista országaiban, így a Kárpát-medencében is 1989-ban kezdődött a politikai, gazdasági, társadalmi **rendszerváltás** (rendszerváltozás), melynek során indult meg a kommunista rendszer lebontása és a nyugati típusú parlamenti demokráciák, a piacgazdaság alapjainak lerakása. Ezen folyamat legfontosabb állomásának az 1990-ben megrendezett szabad, többpárt-rendszerű választások számítottak, melyek során (különösen az etnikailag vegyes összetételű országokban) az erős nemzeti retorikájú (sokszor nacionalista) pártok nagy sikert arattak (WEILGUNI, W. et al. 1991).

A Magyarország határain túli legnagyobb magyar közösség, az akkor több mint 1,6 milliónyi erdélyi magyarság a román forradalom végén, 1989.

december 25-én hozta létre egységes érdekvédelmi szervezetét a **Romániai Magyar Demokrata Szövetséget** (RMDSZ). A rendkívül sokszínű mozgalomban 1992-re a kisebbségi jogokat Románián határozottan számon kérő, autonómiát nyíltan követelő, külföldi nyomásgyakorlás kedvező hatásában is bízó politikai irányzat kerekedett felül, mely a romániai magyarság társnemzeti státuszának, autonómiájának és a kisebbségi törvény követelésében is megnyilvánult (BÁRDI N. 2008). Ekkor fogadták el a „Nyilatkozat a nemzeti kérdéstről” című dokumentumot (Kolozsvári Nyilatkozat, 1992. október 25.), mely az elmúlt két évtizedbeli erdélyi magyar autonómiatörekvések motorjának fogható fel (Bakk M. 2012). Ekkor készültek az első, háromlépcsős autonómia-modellek, melyek magukban foglalták a területi autonómia (a helyi magyar többségű önkormányzatok szabad társulásán alapuló „Magyar Nemzeti Közösségi Régió”) igényét is (CSAPÓ I. J. 2003, GERENCSE B. – JUHÁSZ A. 2001). Az 1996-ban kormányzati pozícióba került RMDSZ-en belül az autonómia elérését hosszabb folyamatnak tekintő „mérsékelt” és a „radikálisabb” („autonomista”) irányzat közötti konfliktusok 2003-ban már oda vezettek, hogy az utóbbiak vezető egyéniségei kifejezetten a magyarság autonómia törekvéseinek közképviselőre létrehozták az **Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács** (EMNT) nevű civil szervezetet, majd hasonló céllal, de már csak a Székelyföldre fókuszálva a „**Székely Nemzeti Tanácsot** (SZNT). A Székelyföld SZNT által 2003-ban kidolgozott autonómia statútumát 2004-ben a román képviselőház és szenátus is határozottan elutasította. A módosított, immár a kormány tagjának számító RMDSZ által újra, 2005-ben benyújtott, a **Székelyföld autonómiájára vonatkozó törvénytervezetet** a román képviselőház néhány hónap múlva, a szenátus 2012. szeptember 25-én utasította vissza. A tervezet szerint a „**Székelyföld Autonóm Terület**” 9.980 km² kiterjedésű, nyolc székelyre osztott, 809 ezer össznépességű, 76%-ban magyarok által lakott régió lett volna, mely alapvetően a mai Hargita és Kovászna megyéket, illetve a mai Maros megyéből jórészt a történelmi Marosszéket foglalta volna magában. A statútum parlamenti elutasítása után az SZNT 2006. december és 2008. február között – kezdeményezésének alátámasztására, de a hatóságok által törvénytelennek minősített – népszavazást szervezett a Székelyföldön, melynek eredményeként a szavazók 99,3%-a mondott igent a régió területi autonómiájára. Az erdélyi magyarság területi autonómiával kapcsolatos törekvését szokás a remélt székelyföldi autonómiával azonosítani és kevésbé ismert, hogy az EMNT támogatta egy **Partiumra** (főként Észak-Biharra, a Szilágyságra és Nyugat-Szatmárra) kiterjedő **magyar autonóm terület** tervének kidolgozását is (SZILÁGYI F.–CSOMORTÁNYI I. 2010). A magyar államhatárhoz tapadó, a románok szemében fokozott irredenta veszélyforrást is jelentő, jórészt magyar-román vegyes lakosságú régióra többféle terv készült, melyek közül a legnagyobb területű 349 ezer lakosnak (191 ezer, 54,5% magyarnak és 130 ezer, 37,1% romának) adna otthont és magában foglalná Szatmárnémeti,

Nagykároly, Szilágysomlyó illetve Margitta városokat is. A tervezet még nem került be a román köztudatba, egyelőre csak a partiumi magyarságot szoktatja a szülőföldjükön elképzelhető területi autonómia gondolatához.

Az etnikai alapú területi autonómiatervekkel kapcsolatos sorozatos kudarcok következtében az RMDSZ az ország 1998-ban létrehozott tervezési régióinak átalakításával, a 2007-es EU-s parlamenti választások előtt tett javaslatot a Maros, Hargita és Kovászna megyéket egyesítő (tulajdonképpen egy székelyföldi) régió kialakítására (CSUTAK I. 2007, SZILÁGYI F.–CSOMORTÁNYI I. 2010). Javaslátát Románia közigazgatási átszervezésére 2010-ben létrehozott elnöki szakértői bizottsággal való tárgyalások idejére is fenntartotta (15 régió, ebből egy magyar többségű).

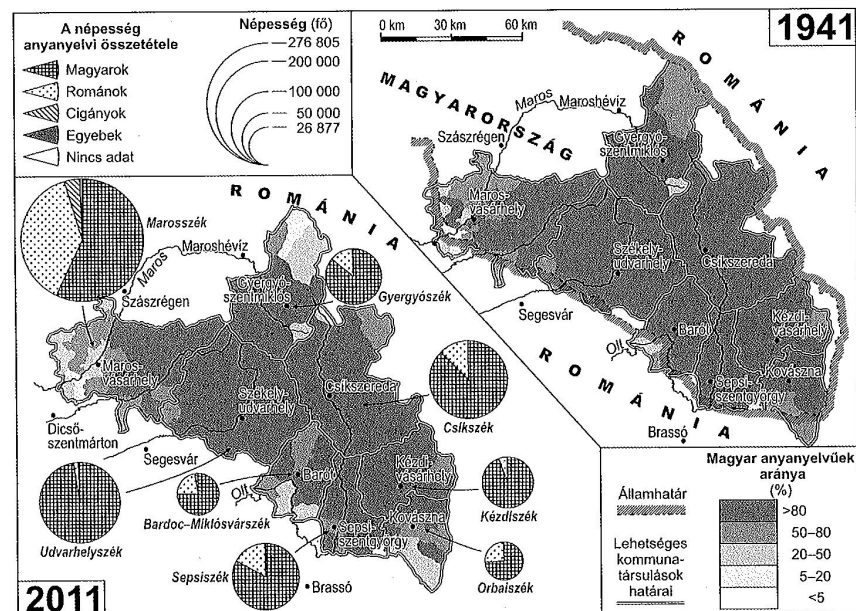
A romániai, ukrainai és szlovákiai magyar autonómiatörekvések eddigi kudarca alapján elmondható, hogy mind a többségi nemzetnek, mind a magyar félnek változtatnia kellene az álláspontján. A román, ukrán, szlovák döntéshozóknak be kellene látniuk, hogy a területi autonómia nem merénylet a szuverenitás ellen és nem feltétlen vezet az elszakadáshoz, hanem sikeres működése esetén az integráció és konfliktuskezelés egyik hatékony formája. A jelenleg súlyosan megosztott magyar kisebbségi politikusoknak is tudomásul kellene vennie, hogy az autonómia nem varázsszer, nem érhető el egyoldalú deklarációkkal, megvalósításához (többek között) a többségi nemzet felé való egységes fellépés, de ugyanakkor bizalmi légkör kialakítása, tehát hosszú idő, türelem, és politikai bölcsesség szükséges (SALAT L. 2004).

Az erdélyi etnikai alapú területi autonómiák jelenlegi földrajzi lehetőségei

Az etnikai alapú területi autonómiák (vagy legalább kisebbségi többségű helyi önkormányzatok regionális társulásainak) létrejöttéhez és sikeres működéséhez a szükséges politikai feltételek, történeti hagyományok, szerencsés körülmények mellett a már jelzett etnikai földrajzi-demográfiai feltételek meglétére van szükség (a kisebbség a számbeli, demográfiai többség; településterülete viszonylag összefüggő és kellően nagy, gazdaságilag életképes).

A **romániai** magyarság szinte egésze az 1918-ig Magyarországhoz tartozó területeken, a tágabb értelemben vett **Erdélyben** él, ahol az elmúlt közel négy évtized alatt – főként a felgyorsult elvándorlás miatt – lélekszámuk rohamosan csökkent (1977: 1,7 millió, 2002: 1,4 millió, 2011: 1,2 millió). Jelenleg az erdélyi magyarok közel fele a Székelyföldön, csaknem ötöde a Partium északnyugati részén él, míg harmada szórványban küzd a fennmaradásáért. Az 1968-as közigazgatási reform óta a 16 erdélyi megye közül csupán Hargita és Kovászna magyar többségű. A jelenlegi 1192 erdélyi municipium, város és kommuna („község”) közül 2011-ben 214 volt magyar anyanyelvi többségű.

Az etnikai alapú területi önrendelkezés lehetősége a Kárpát-medencei kisebbségek lakta területek közül a demográfiai, gazdasági, történeti háttérrel figyelembe véve az erdélyi Székelyföld esetében a legkézenfekvőbb. Az itt élő magyar (székely) lakosság a 14. századtól 1876-ig (illetve 1952–1960/68 között) rendelkezett ilyen területi önkormányzatisággal. A Székelyföldnek nevezett történeti-etnikai régió domináns magyar etnikai jellege a 13. századtól napjainkig változatlan. A helyi önkormányzati határokat érintetlenül hagyva, a vonzáskörzeti, etnikai viszonyokat és a történelmi hagyományokat figyelembe véve Hargita, Kovászna és Maros megyék magyar többségű városainak, kommunáinak társulásával elképzelhető egy olyan önkormányzati régió („**Székelyföldi Autonóm Régió**”) létrejötte, mely 750 ezer (76,5%-ban magyar, 21,5%-ban román anyanyelvű) lakosnak nyújtana otthont. 1941-ben ezen a területen 616 ezer lakos élt, akiknek 90,7%-a (559 ezer) volt magyar és 7,1%-a (44 ezer) román anyanyelvű. A városok, kommunák társulásával létrejövő terület az 1876-ig létező székely székekhez (Székelyföldhöz) képest nem foglalná magában a román többségű Bodza- és Békás vidéket, Maroshévizt és környékét, de részét képezhetnék a szomszédos magyar többségű kommunák (1. ábra).

1. ábra A földrajzilag lehetségesnek tartott Székelyföldi Autonóm Régió anyanyelvi viszonyai (2011, 1941)

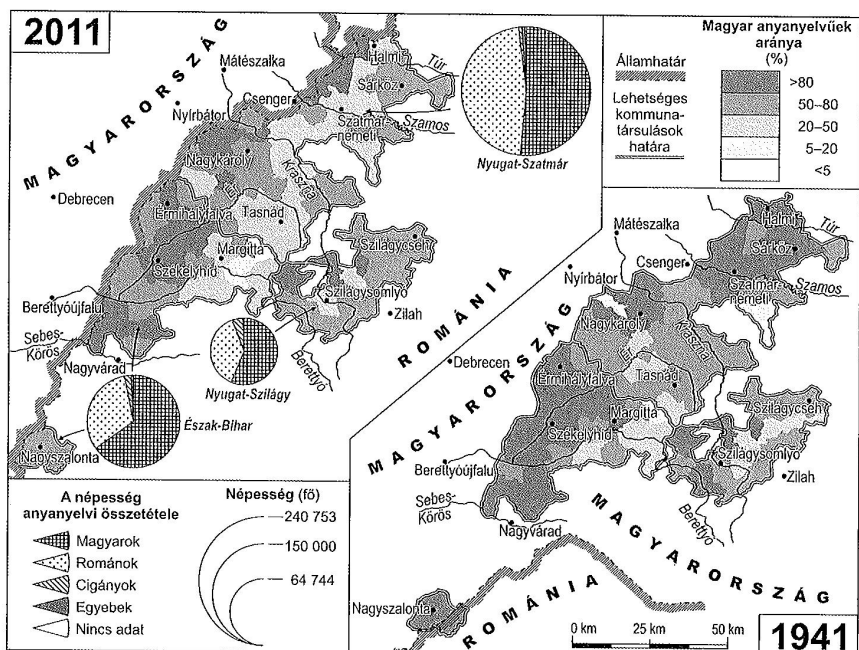

Románia és az ún. Partium (románul Crișana, Maramureș) északnyugati részén, Bihar, Szatmár és Szilágy megyék területén a vonzáskörzeti és etnikai szempontok alapján elképzelhető 86 (túlnyomórészt magyar többségű) város és kommuna társulása („*Partiumi Autonóm Körzet*”), ahol 430 ezer (56%-ban magyar, 41,1%-ban román, 1,9%-ban cigány anyanyelvű) lakos élvezhetné a területi alapú önrendelkezést (2. ábra). 1941-ben ezen a területen 431 ezer lakos élt, akiknek 75,4%-a (325 ezer) volt magyar és 21,6%-a (93 ezer) román anyanyelvű. Ez a régió hozzávetőlegesen megegyezne azon képviselőházi választókerületek együttes területével, ahol 2012. december 9-én is magyar párt nyerte el a választók többségének bizalmát. RMDSZ jelölt győzelmét eredményező képviselőházi választókerületek Bihar megyében Székelyhíd, Margitta, Szatmár megyében Nagykároly–Tasnád, Sárköz, Szilágy megyében Szilágycseh. A nevezett székelyföldi és partiumi területeken kívül az erdélyi magyarok harmada maradna, főként a nagyvárosokban (pl. Kolozsvár 49 ezer, Nagyvárad 46 ezer, Brassó 16 ezer, Temesvár 15 ezer, Nagybánya 14 ezer) és az Erdélyi-medencében (pl. Kalotaszeg, Aranyosszék, Küküllő-vidék), ahol főként a helyi és személyi elvű autonómia segíthetné etnikai önazonosságuk megőrzését.

Összegzés

Az elmúlt évtizedekben világszerte, egymás után létrejövő (különösen az etnikai alapú) területi autonómiák, mint a kisebbségvédelem legfejlettebb eszközei és a kisebbségek belső önrendelkezésének legmodernebb formái nem számítanak újdonságnak a magyar állam történelmi területén, azon belül Erdélyben sem. Uralkodóink saját birtokaikon a 13. századtól adtak katonai szolgálatok fejében különböző etnikai csoportoknak (pl. szászok, székelyek, románok, kunok, jászok), ilyen területi önkormányzatot, melyek többsége egészen a 19. század második feléig fennállt. A középkor végétől az ország és Erdély etnikai arculatát alaposan átformáló népmozgalmi és háborús okok következtében a nemzeti kisebbségek aránya a 18. század végére, a modern nemzetek és a nacionalizmus kialakulásának kezdetére, a II. József-féle németesítő, felvilágosult abszolutizmus idejére megközelítette az ország és Erdély népességének 2/3-át. A kisebbségek demográfiai súlyuk, politikai öntudatuk, a magyar nacionalizmus által is kiváltott (de a Habsburg Birodalom által tüzelte) nacionalizmusuk fokozatos növekedésével a 19. század derekától egyre határozottabban követelték önálló politikai nemzeti mivoltuk és etnikai alapú területi autonómiájuk elismerését, megvalósítását. A kiegyezést (1867) követően az Osztrák–Magyar Monarchiában gyakorlatilag belső önrendelkezést kapott magyar állam ugyanezt a jogot tagadta meg (a horvátoktól eltekintve) saját területén a nemzetiségektől. Az elutasítás oka ugyanaz volt, mint a mindmáig etnikailag-politikailag egységes nemzetállamot építeni kívánó országok esetében is: rettegés a kisebbségek elszakadási törekvéseitől, az állam területi integritásának megbomlásától, az örökéletűnek remélt államhatárok megváltozásától.

1918 végén a soknemzetiségű Habsburg Birodalom helyén soknemzetiségű, közepes méretű „nemzetállamok” jöttek létre, melyek határait Magyarország rovására úgy húzták meg, hogy többnyire határvidékeiken több millió magyar került fennhatóságuk alá. Az 1938–1944 közötti időszakban a Harmadik Birodalom (hódító céljai érdekében) a Kárpát-medence térségében is kihasználta a két világháború között elnyomott nemzetek, kisebbségek elkeseredését, sikeresen alkalmazva a „divide et impera” ősi római elvet. A korábbi uralkodó nemzetek (csehek, románok, szerbek) országait az új határokkal visszaszorította etnikai törzsterületükre, a magyaroknak pedig engedélyezte a területi nemzetegyesítést, az 1919-ben elveszített magyarlakta területek többségének visszacsatolását. A II. világháború után a Szovjetunió befolyása (többnyire katonai ellenőrzése) alá került Kárpát-medence országaiiban szovjet típusú kommunista államigazgatási rendszerek épültek ki, melyek a későbbi évtizedekben is lehetetlenné tették az etnikai alapú, tényleges területi önrendelkezés megvalósítását. A szocialista évtizedekben területi autonómiaként a romániai Magyar Autonóm Tartomány ideiglenes (kikényszerített, 1952–1960/68 közötti) léte említhető meg.

2. ábra A földrajzilag lehetségesnek tartott Partiumi Autonóm Körzet anyanyelvi viszonyai (2011, 1941)

A rendszerváltozást követő években a Kárpát-medence jelentős magyar kisebbségei kidolgozták többnyire háromlépcsős autonómia koncepcióikat, melyeket a román, szlovák, ukrán, szerb fél azonnal (esetenként többször) vissza is utasított.

A társadalmi-gazdasági rendszerváltozás, a világgazdasági válság okozta sokkhatás, a jólét hiánya, fokozódó társadalmi polarizáció, a korábbi erős központi hatalom megszűnése, a demokratikus civil társadalom hagyományának hiánya, nagyszámú etnikai- és nemzeti kisebbség léte és bizonyos keserű történelmi tapasztalatok miatt a politika Romániában is gyakran nyúl a nacionalizmus fegyveréhez. A nacionalista erők gyakran provokálják a kisebbségeket, különösen, ha azok nagy létszámúak és viszonylag kompakt etnikai területen élnek, hogy bizonyítsák a kisebbségek léte jelentette (gyakran irredenta) veszélyt. Az itteni kormányok a gazdasági-politikai nehézségek következtében inkább az állami funkciók központosítására törekednek, mint a regionális hatalommegosztásra, főként nem az etnikai alapú területi autonómiák megvalósítására, melyet az államalkotó nemzetek az állam területi integritása elleni nyílt támadásként értékelnek. E tekintetben a sikeres, pozitív európai példák helyett a sikertelenek (pl. Koszovó, Abházia, Karabah, Krím) tanulságait hangsúlyozzák.

A Kárpát-medencében az etnikai alapú területi önrendelkezés földrajzi, demográfiai feltételei többek között az erdélyi (székelyföldi és partiumi) magyar nemzeti közösségek lakóhelyeinek többsége esetében adóttak. A politikai feltételek a fentiekben vázolt okok miatt rövid- és középtávon, gyakran még a helyi önkormányzatok társulásának megvalósítási kísérlete esetében is úgy tűnik, hogy egyelőre még hiányoznak.

Irodalom

- ACKRÉN, M. 2009. Conditions for Different Autonomy Regimes in the World, Ábo Akademi Univ. Press, Ábo.
- BAKK M. 2012. Az autonómia kronológiája. Erdélyi Napló XXII. 43. (2012. október 25.) pp. 8–9.
- BÁRDI N. 2004. Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére (A magyar elképzelések, 1918–1940). Magyar Kisebbség 9. 1–2. 2004. pp. 329–376.
- BÁRDI N. 2008. A romániai magyar kisebbség helyzetének változásai, társadalmi, kulturális önszerveződésének eredményei. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 330–339.
- BENEDIKTER, T. 2009. The World's Modern Autonomy Systems. Concepts and Experiences of Regional Territorial Autonomy. Institute of Minority Rights EURAC Research, Bolzano.
- BOTTONI, S. 2008. Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960. Pro-Print, Csíkszereda.
- Csutak I. 2007. Új? Régi? Jó? Alutus, Csíkszereda.

- EGYED Á. 2006. A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas–Akadémia, Csíkszereda.
- ELEKES T. 2011. Székelyföld közigazgatás-földrajzi változásai a 13. századtól napjainkig. Földrajzi Közlemények 135. 4. pp. 415–429.
- ENDES M. 1935. Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Budapest.
- ÉRSZEGI G. 2004. The Andreanum. The first known legal framework of regional self-administration. SENCE J. v. Komlossy, Budapest.
- FEKETE NAGY A. – MAKKAI L. (szerk.) 1941. Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum. L'études sur L'Europe Centre-Orientale 29., Budapest.
- GERENCSÉR B. – JUHÁSZ A. 2001. A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések). Budapest.
- HANZÓ L. 1941. Az erdélyi szász önkormányzat kialakulása. Értekezések a M. Kir. Horthy Miklós Tudományegyetem Magyar Történelmi Intézetéből, Szeged.
- KATUS L. 1993. Egy kisebbségi törvény születése. Az 1968. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. Regio. 4. 4. pp. 99–128.
- KATUS L. 2002. Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848-1849-ben. Kisebbségkutatás 11. 1. pp. 6–76.
- KEMÉNY G. G. 1952. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918). Tankönyvkiadó, Budapest.
- ✓ KOC SIS K. 1992. Changing ethnic, religious and political patterns in the Carpatho-Balkan area. In: Kertész Á.–Kovács Z. (eds.) New perspectives in Hungarian geography. Studies in Geography in Hungary 27. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 115–142.
- LŐKKÖS J. 2000. Trianon számokban. Püski, Budapest.
- MACARTNEY, C. A. 1937. Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences 1919-1937. Oxford University Press, London–New York–Toronto.
- MESTER M. 1936. Az autonóm Erdély és a román nemzeti követelések az 1863–64. évi nagyszabenyi országgyűlésen. Budapest.
- MOLNÁR G. 1992. Önrendelkezési törekvések az „Észak-Erdélyi Köztársaság” idején. In: Molnár G. (szerk.) Autonómia és integráció. Magyar Szemle – Magyarországiért Alapítvány, Budapest, pp. 92–139.
- MOLNÁR J. 1992. Területi-közigazgatási felosztás Erdélyben (1876–1968). Korunk 3. 9. 1992. pp. 88–97.
- MÜLLER, G. E. 1928. Die sächsische Nationsuniversität. Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt.
- PAN, C. – PFEIL, B. 2003. National Minorities in Europe: Handbook, Vol. 1, Braumüller ETHNOS, Vienna.
- RÓNAI A. 1937. A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. Magyar Szemle 31.3. 1937. pp. 201–209.
- SALAT L. 2004. Autonómiák évadja Erdélyben. Krónika VI. 6. 2004. január 10–11.
- SZARKA L. 1990. A méltányos nemzeti elhatárolódás lehetősége 1918 végén. Regio 1. 1. 1990. pp. 49–65.
- SZARKA L. 2008. A történelmi Magyarország felbomlása: katonai akciók, demarkációs vonalak. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.) Kisebbségi

- magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, pp. 14–21.
- SZÁDECZKY KARDOSS L. 1927. A székely nemzet története és alkotmánya. Budapest.
- SZÁSZ Z. 1988. Kormánypolitika és nemzetiségek. In: Glatz Ferenc (szerk.): Magyarok a Kárpát-medencében, Pallas, Budapest.
- SZENTGYÖRGYI M. 1972. Kővár-vidék társadalma. Értekezések a történettudomány köréből 56. Budapest.
- SZILÁGYI F.–CSOMORTÁNYI I. 2010. Önrendelkezés a Partiumban. Partium Kiadó, Nagyvárad.
- THIRRING L. 1940. A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. Statisztikai Szemle 8–9. 1940. pp. 662–679.
- VARGA E. Á. 1992. Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Regio–MTA TTI, Budapest.
- WEILGUNI, W. – SUPPAN, A. – HEUBERGER, V. – Koch, K. 1991. Die Wahlen des Jahres 1990 in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Atlas Ost- und Südosteuropa 6.1-G.3, ÖOSI, Wien.

ADALÉKOK ELTŰNT „CSONKA” VÁRMEGYÉINK DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐIHEZ (1910-2011)

Dr. Kókai Sándor

I. Bevezetés

Magyarország a trianoni döntés következtében a korábbi 63 vármegyéből 28-at, a 27 törvényhatósági jogú városból pedig 14-et teljes egészében elveszített, beleértve Fiume várost és kerületét is. A trianoni döntés értelmében a történelmi Magyarország vármegyéi közül az új országhatár huszonöt vármegye területét metszette át – ezek közül többet (pl. Zemplén, Ung, Torontál, Vas stb.) három ország között felosztva –, leszakítva e településeket természetes térszerkezeti központjaiktól. A csonka vármegyék egy részének az elmúlt évszázadban még a neve is eltűnt a térképekről, napjainkra csak egy-két település őrzi nevében (pl. Gömörszőlős, Csanádalbertyi, Csanádapáca stb.) egykori vármegyéjének emlékét. Tanulmányomban hat olyan csonka vármegye (Hont, Gömör és Kishont, Torna, Ung, Csanád, Torontál) 93 db településének demográfiai jellemzőit elemzem, amelyek neveit az új közigazgatási átszervezések Magyarországon sem őrizték meg, de érthető okok miatt az utódállamok (pl. Szlovákia, Szerbia, Románia stb.) sem törekedtek e közigazgatási elnevezések megtartására. Mi történt e csonka vármegyék településeinek népességével és az itt élők identitásával? A települések periférikus helyzete napjainkig megmaradt-e, súlyos társadalmi-gazdasági skrizoféniákkal terhelve? Hogyan hatottak az elmúlt évszázadban a gyorsuló társadalmi-gazdasági különbségek? A fejlettségbeli differenciák tartósan kedvezőtlen demográfiai folyamatokat generáltak-e, s a halmozottan hátrányos helyzetű települések és mikrorégiók mikor alakultak ki? Az adatbázisból kirajzolódó kép sokkal árnyaltabb attól, hogy egyszerű válaszokat adjunk.

II. Eltűnt csonka vármegyéink népesszámának változásai

A demográfiai folyamatok egyik legfontosabb és legegyszerűbb mérőszáma egy vizsgált település vagy régió népesszámának változása. Az egyes települések funkciója, szerepe és helye a demográfiai folyamatokban történelmi korszakonként is változott. Az elmúlt évszázad vonatkozásában minimálisan három, egymástól jól elkülönülő periódus különíthető el a vizsgált csonka